

ОБЗОРЫ И РЕЦЕНЗИИ

УДК 316.347.7(436.12):902:343.819.5(476.1)

Новікаў Сяргей Яўгеньевіч

кандыдат гістарычных навук, дацэнт,
прафесар кафедры гісторыі і сацыяльных
навук

Мінскі дзяржаўны лінгвістычны

ўніверсітэт

г. Мінск, Беларусь

Siarhei Novikau

PhD in History, Associate Professor,
Professor of the Department of History
and Social Sciences

Minsk State Linguistic University

Minsk, Belarus

e-mail: siarhnovikau@gmail.com

ВЕНСКІЯ ЯЎРЭІ ЯК АБ'ЕКТЫ ГІСТАРЫЧНАЙ АРХЕАЛОГІІ
Ў МАЛЫМ ТРАСЦЯНЦЫ

Theune, C. "... als Umzugsgut sind gestattet ..." – Deportiert aus Wien und ermordet in Malyj Trostenez. Objekte einer letzten Reise / C. Theune // Beiträge zur Mittelalter- und Neuzeitarchäologie in Österreich (Beiheft). – 2024. – Nr. 15. – S. 460–468.

У рэцэнзіі разглядаюцца аб'екты гістарычнай археалогіі на прыкладзе месца масавага знішчэння паблізу беларускай сталіцы – лагера смерці Трасцянец. Раскрываюцца важныя дэталі трагедыі венскіх яўрэяў, дэпартаваных з Аўстрыі ў Мінск з адзінай мэтай – знішчэння. На аснове аналізу археалагічных матэрыялаў выяўлена прыналежнасць асабістых прадметаў, знойдзеных на тэрыторыі ўрочышча Благаўшчына ў ходзе правядзення будаўнічых работ па ўзвядзенні Мемарыяльнага комплексу. Прыведзены фактычныя даныя аб колькасці дэпартаваных і знішчаных у Трасцянец аўстрыйскіх яўрэяў у 1941–1942 гг.

К л ю ч а в ы я с л о в ы: гістарычная археалогія; Малы Трасцянец; месца знішчэння; Вена; яўрэі Аўстрыі; дэпартацыі; асабістыя прадметы.

VIENNA JEWS AS OBJECTS OF HISTORICAL ARCHAEOLOGY
IN MALY TROSTENETS

The review examines objects of historical archaeology using the example of a mass extermination site near the Belarusian capital – the death camp Trostenets. Important details of the tragedy of Vienna Jews deported from Austria to Minsk with the sole purpose of extermination are revealed. Based on the analysis of archaeological materials, the belonging of personal items found on the territory of the Blagovshchina tract during construction work on the Memorial Complex was determined. Factual data on the number of Austrian Jews deported and exterminated in Trostenets in 1941–1942 are provided.

Key words: *historical archaeology; Maly Trostenets; place of destruction; Vienna; Jews of Austria; deportations; personal items.*

Важнасць звароту да новай навуковай публікацыі¹ нямецкага археолага Сярэдніх вякоў і Новага часу, прафесара ўніверсітэта ў Вене Клаўдыі Тэўн (Claudia Theune) вынікае з вынікаў даследавання адметнай для цяперашняга беларускага чытача тэмы нацысцкага генацыду грамадзянскага насельніцтва, у тым ліку аўстрыйскіх яўрэяў, на акупаванай тэрыторыі Беларусі ў 1942–1943 гг., у нашым выпадку, на прыкладзе месца масавага знішчэння Малы Трасцянец (мал. 1). Як гэта ні дзіўна гучыць для беларускага чытача, менавіта археалогія Найноўшага часу з’яўляецца прадметам больш чым 20-гадовых пошукаў гісторыкаў з Інстытута старажытнай гісторыі і гістарычнай археалогіі ў Вене (Аўстрыя), дзе апошнія гады актыўна працуе нямецкая даследчыца і аўтар вышэйзгаданага артыкула. У фокусе яе архіўных пошукаў па археалагічнай гісторыі знаходзяцца аб’екты былых канцэнтрацыйных лагераў, лагераў для прымусовага ўтрымання і месцы масавага знішчэння людзей у Аўстрыі, Германіі і іншых еўрапейскіх рэгіёнах, а таксама ў краінах за межамі кантынента. У цэнтры яе навуковага інтарэсу палягаюць матэрыяльныя аб’екты, пакінутыя як ахвярамі, так і злачынцамі. Апроч таго, археолаг вывучае стратэгіі выжывання вязняў розных месцаў прымусовага ўтрымання і знішчэння, у тым ліку актыўна займаецца распрацоўкай сваёй праблематыкі метадам параўнання розных лагераў і месцаў знішчэння. У нашым выпадку надзвычайная актуальнасць яе пошукаў таксама звязана з агульнай лічбай ахвяр (гл. далей тэкст рэцэнзіі), якія загінулі ці былі забіты нацысцкімі злачынцамі ў раёне Малога Трасцянца².

Даследчыцкі інтарэс у шырокай беларускай грамадскасці, у першую чаргу прафесійных ваенных гісторыкаў, да гэтай тэмы набыў асаблівае значэнне ў апошнія гады ў святле працы Генеральнай пракуратуры Рэспублікі Беларусь па расследаванні крымінальнай справы па фактах правядзення нацысцкімі злачынцамі, іх памагатымі, злачыннымі фарміраваннямі генацыду мірнага насельніцтва ў гады Вялікай Айчыннай вайны³, у тым ліку датычных лагера смерці Трасцянец⁴.

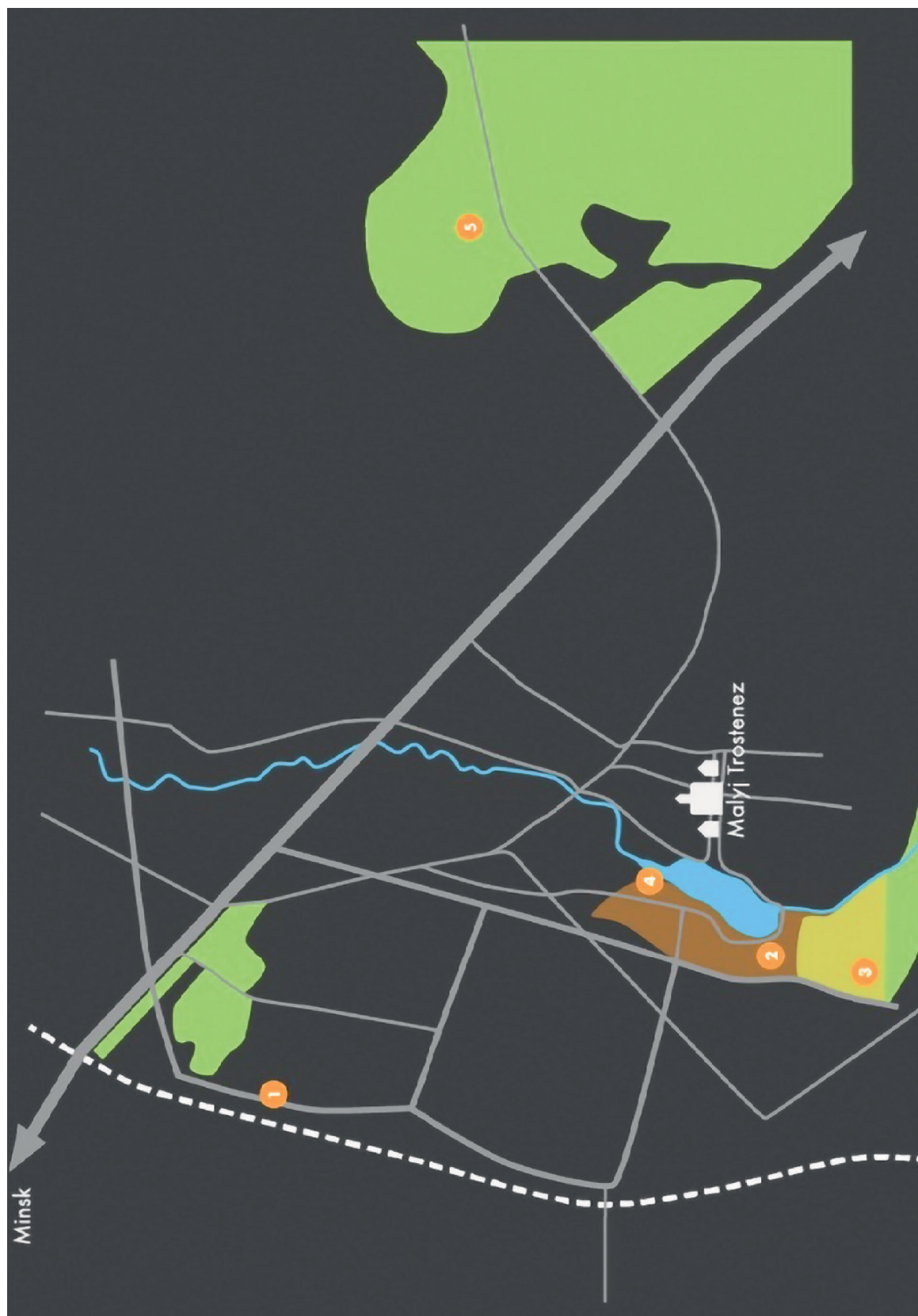
Навуковы інтарэс беларускіх гісторыкаў да прапанавай рэцэнзіі можа быць выкліканы тым фактам, што ў нямецкім матэрыяле ідзе размова аб маладаследаваных аспектах гэтай тэмы, над якой, як бачна, у цяпераш-

¹ Аўтар шчыра ўдзячны вядучаму навуковаму супрацоўніку цэнтра археалогіі Сярэдніх вякоў і Новага часу Інстытута гісторыі НАН Беларусі, кандыдату гістарычных навук, дацэнту В. І. Кошману за інфармацыю ў дачыненні да выхаду рэцэнзуемай працы.

² Claudia Theune. Leben, Karriere und Leistungen. – URL: https://de.wikipedia.org/wiki/Claudia_Theune (дата звароту: 15.02.2025).

³ Геноцид белорусского народа = Genocide of the Belarussian people: информационно-аналитические материалы и документы / Генеральная прокуратура Республики Беларусь ; под об. ред. А. И. Шведа. – Минск : Беларусь, 2022. – С. 6.

⁴ Там жа. – С. 38–43.

Мал. 1. Мапа масавага забойства ў Малым Трасцянец. (1) Пункт прыбыцця цягнікоў; (2) лагер; (3) Шашкоўскі лес; (4) гумно; (5) Благаўшчынскі лес.

ні час працуюць навукоўцы розных краін, у тым ліку і Беларусі¹. Зварот да замежнага выдання “XIX і XX стагоддзі ў фокусе гістарычнай археалогіі”², якое выйшла ў мінулым годзе ў Вене дзякуючы падтрымцы Аўстрыйскага таварыства па археалогіі Сярэдніх вякоў і Новага часу, раскрывае беларускай чытацкай аўдыторыі маштабы дзейнасці археолагаў у гэтай навуковай сферы. Так, у чарговым (нумар 15) дадатку да рэгулярнага выдання “Дакладаў па археалогіі Сярэдніх вякоў і Новага часу ў Аўстрыі” (да гэтага часу выйшла 40 нумароў) прадстаўлена шырокая панарама археалагічных ведаў аб выніках распрацоўкі самай рознай праблематыкі, у тым ліку: аспектаў і маштабаў гістарычнай археалогіі XIX і XX стагоддзяў; дыяхроннага разгляду рэгіянальнага развіцця; сельскай мясцовасці і сельскага вобраза жыцця: індустрыялізацыі і індустрыяльнай культуры; каланіялізму; бытавых адыходаў і сацыяльных практык; яўрэйскай матэрыяльнай культуры; ландшафтаў і інструментаў вайны; дзяржаўнага тэрору, ваеннай эканомікі і эксплуатацыі; ваеннага палону і супраціву.

Рэцэнзуюмы артыкул пад назвай “...Дазволена ў якасці перамяшчаных тавараў...” – Дэпартаваныя з Вены і забітыя ў Малам Трасцянец. Аб’екты апошняй вандроўкі” (S. 460–468) уключаны ў зборнік у заключны раздзел “Забітыя людзі і дыскурс памяці” (S. 448–488). У анатацыі да артыкула К. Тэун звяртае ўвагу на гістарычныя факты, датычныя Малага Трасцянца,

¹ Кошман, В. Да пытання аб ідэнтыфікацыі ахвяр лагера Малы Трасцянец (па матэрыялах археалагічных даследаванняў) / В. Кошман // Беларускі гістарычны часопіс. – 2020. – № 5. – С. 4–11; Кошман, В. И. Фалеристический материал с места массового уничтожения населения в урочище Благовщина (Малый Тростенец) в 1942–1943 гг. / В. И. Кошман // Весці НАН Беларусі. Серыя гуманітарных навук. – 2021. – Т. 66. – № 4. – С. 432–442; Кошман В. И. Трагедия урочища Благовщина: анализ огнестрельного материала по итогам археологического исследования / В. И. Кошман // Гісторыка-археалагічных зборнік. – Вып. 35. – 2021. – С. 188–199; Кошман, В. И. Лагерь Малый Тростенец как объект археологии Нового и Новейшего времени (по материалам работ 2018 года) // Матэрыялы па археалогіі беларусі. – Вып. 32. – 2022. – С. 5–13; Кошман, В. И. Лагерь Малый Тростенец и его инфраструктура по материалам археологических работ 2014–2015 гг. / В. И. Кошман // МАБ. – Мінск : Беларуская навука, 2016. – Вып. 27. – С. 215–227; Кошман, В. И. Нумизматический материал иностранных государств из урочища Благовщина: к характеристике места уничтожения периода Великой Отечественной войны (по материалам археологических работ 2017 г.) // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. – Мінск : Беларуская навука, 2016. – Вып. 33. – 2023. – С. 94–105; Новікаў С. Я. Мінскае гета і Малы Трасцянец: новае даследаванне / С. Я. Новікаў // Беларускі гістарычных часопіс. – 2012. – № 3. – С. 25–33; Новікаў С. Я. Урочышчы Благаўшчына – месца масавага знішчэння людзей на тэрыторыі Беларусі / С. Я. Новікаў // Беларускі гістарычны часопіс. – 2013. – № 10. – С. 21–27; Новікаў С. Я. Праблематыка нацысцкага генацыду ў раёне вёскі Малы Трасцянец у 1942–1944 гадах у святле найноўшых і ранейшых даследаванняў / С. Я. Новікаў // Przegląd Srodkowo-Wschodni. – 2019. – № 4. – Р. 523–556; Новікаў С. Я. Ліквідацыя слядоў масавых нацысцкіх злачынстваў у Беларусі ў 1943–1944 гг.: да пытання аб дзейнасці зондэркаманды 1005-Цэнтр / С. Я. Новікаў // Беларускі гістарычных часопіс. – 2019. – № 5. – С. 3–13.

² Claudia, Th. Das 19. und 20. Jahrhundert im Fokus der Historischen Archäologie / Th. Claudia, B. Hausmair, Ch. Schmid (Hrsg.) // The Historical Archaeology of the 19th and 20th Centuries. – Wien : Österreichische Gesellschaft für Mittelalter- und Neuzeitarchäologie, 2024. – 490 S.

пры гэтым адзначае, што менавіта дадзеная геаграфічная кропка на карце ўсходняй Еўропы стала месцам прымусовага перасялення яўрэяў Аўстрыі і іх дыпартацыі на ўсход. У перыяд з мая па кастрычнік 1942 г. у цягніках з Вены ў Малы Трасцянец было адпраўлена каля дзесяці¹ транспартаў агульнай колькасцю 10 000 чалавек²: яны былі забітыя там непасрэдна шляхам масавых расстрэлаў. Мяркуецца, што агульная колькасць ахвяр у гэтым месцы дасягала да 100 тысяч³ (S. 460). Даследчык адзначае, што на цяперашні час сталі вядомы шматлікія знаходкі з Малога Трасцянца, якія былі знойдзены на месцы забойства пры будаўніцтве новага мемарыяла ў 2017 і 2018 гадах. У пераважнай большасці ахвяры Малога Трасцянца маюць выразную спасылку на Вену і Аўстрыю. Асновай для гэтай высновы сталі матэрыяльныя прылады, якія людзі бралі з сабой у гэтае апошняе падарожжа. У артыкуле аўтар шукае сувязь паміж інструкцыямі на адпраўку з Вены і знаходкамі ў Малым Трасцянцы.

У першым раздзеле “Уводзіны” (S. 461) археолаг разглядае адзін з лагераў для прымусовага ўтрымання людзей, створаных у час панавання ў Аўстрыі палітыкі нацыянал-сацыялізму. Археалагічнае даследаванне ў дачыненні да будаўнічых канструкцый, памяшканняў для забойстваў,

---

¹ Адпаведна дакументаў Галоўнай чыгуначнай дырэкцыі “Мінск”, якія захоўваюцца ў фондах Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь, з Вены ў напрамку Мінска з 28 лістапада 1941 г. па 5 кастрычніка 1942 г. былі адпраўлены 10 транспартаў з дэпартаванымі аўстрыйскімі яўрэямі: 9 транспартаў з аўстрыйскімі яўрэямі былі накіраваны для расстрэлу ва ўрочышча Благаўшчына, самы першы прыбыў у Мінскае гета 5 снежня 1941 г. – Гл. падрабязней: *Kohl, P. Das Vernichtungslager Trostenez. Augenzeugenberichte und Dokumente / P. Kohl. – Dortmund : IBV, 2003. – S. 12.*

² Пытанне агульнай колькасці яўрэяў, дэпартаваных з Аўстрыі ў адпаведнасці з планам па “канчатковым вырашэнні яўрэйскага пытання”, патрабуе ўдакладненняў з улікам новых звестак. Нямецкі аўтар рэцэнзуюмага артыкула К. Тэун звяртаецца да вядомай у Аўстрыі і Беларусі працы В. Бартон (*Waltraut Barton, Ermordet in Maly Trostinec: Die österreichischen Opfer der Shoa. Wien, 2012*), пры гэтым пакідае без увагі ўдакладненні, унесеныя самой аўстрыйскай аўтаркай у дачыненні да агульнай колькасці яўрэяў, дэпартаваных з Вены ў Мінск. Так, у ходзе выступлення ад арганізацыі IM-MER на мерапрыемствах па ўшанаванні памяці аб ахвярах Шоа ў Асвенціме 27 студзеня 2015 г. В. Бартон назвала Малы Трасцянец галоўным месцам памяці для сучасных жыхароў Аўстрыі. Падставай для гэтага з’яўляюцца новыя падлікі, праведзеныя ў дачыненні да яўрэяў, дэпартаваных на ўсход увогуле, у тым ліку з папярэднім вывазам на работы ў лагер Тэрэзіен, адкуль яны былі адпраўлены ў жніўні і верасні 1942 г. далей на ўсход для забойства ў Малым Трасцянцы. Такім чынам, па падліках Бартон, паводле цяперашняга стана навуковых ведаў агульная колькасць забітых у Благаўшчыне і Мінскім гета складае не менш за 13 000, больш верагодна 13 500 чалавек. Таму Малы Трасцянец можна лічыць найважнейшым месцам памяці ахвяр Шоа ў Аўстрыі. – Гл. падрабязней: *Waltraud Barton, IM-MER – 27.01.2015. Rede am Heldenplatz // Holocaust: Gedenken am Heldenplatz. – URL: <https://wien.orf.at/v2/news/stories/2691681/> (дата звароту: 17.02.2025).*

³ Заўважым, што нямецкі археолаг прыводзіць лічбу ў амаль 100 тысяч ахвяр, якія былі адразу забіты і пазней спалены ва ўрочышчы Благаўшчына, але пры гэтым не робіць аніякай дакументальнай прывязкі, то бок не паказвае крыніцу паходжання такой лічбы. – Гл. падрабязней: *Новікаў, С. Я. Аб’ектнае канструяванне мінулага – бяспрэчная аксіёма гістарычнай навуцы / С. Я. Новікаў. – Беларуская думка. – 2022. – № 11. – С. 81–89.*

баракаў для зняволеных, будынкаў і агародж і інш. паказвае, што з'яўляецца вялікая колькасць аб'ектаў, якія дазваляюць шматгранна інтэрпрэтаваць жыццёвыя сітуацыі (ням. *Lebenslage*) або жыццёвае асяроддзе (ням. *Lebenswelt*) і ахарактарызаваць агульныя ўмовы жыцця і пакутаў у лагерах, а таксама месцаў смерці, расстрэлаў і вынішчэння. Сярод выяўленых аб'ектаў сустракаліся рэчы, якія мелі індывідуальнае прызначэнне, асабовыя надпісы або іншыя знакі. Артэфакты, якія зняволеныя зрабілі самі, сведчылі аб тым, што вязні лагераў імкнуліся да пошуку любым сродкаў для выжывання, а таксама шукалі стратэгіі для пераадолення выпрабаванняў. Аўтар пераканана, што ў даследаваннях на сённяшні дзень надаецца вельмі мала ўвагі параўнанню існуючых перадумоў (S. 461). Іншая сітуацыя была ў месцах ці цэнтрах знішчэння. У такіх ахвяр шанцаў выжыць не было. Напрыклад, пад выглядам перасялення людзей перавозілі ад іх апошніх месцаў пражывання да спецыяльных месцаў для знішчэння і забівалі там. У выніку даследчыкам зроблены вывад, што такім месцам знішчэння стаў Малы Трасцянец, дзе выяўлены шматлікія ўласныя рэчы людзей, якія сведчаць аб іх прывязцы да месца паходжання гэтых рэчаў. Таксама праз гэта можна параўнаць, наколькі дэпартацыі адпавядалі тым інструкцыям, у якіх на месцах ладзіліся падрыхтоўчыя работы.

У другім раздзеле “Высылкі з Вены ў Малы Трасцянец: гістарычная даведка і памяць” (S. 461–462) К. Тэун адзначае, што пасля так званага аншлюсу Аўстрыі Германскі рэйх у сакавіку 1938 г. усе важныя інстытуты былі пераняты, і сацыяльнае і палітычнае жыццё пачало цалкам кантралявацца нацыянал-сацыялістамі на працягу першых некалькіх тыдняў ці месяцаў. У той жа час пачаўся пераслед незлічонай колькасці людзей з-за іх ідэалогіі, палітычнай, сацыяльнай і грамадскай пазіцыі або іх рэлігійнага ці этнічнага паходжання. У гэтых умовах людзі былі пазбаўленыя сваёй годнасці, свабоды і жыцця. У першую чаргу гэта тычылася яўрэйскай абшчыны (*Israelitische Kultusgemeinde*) у Аўстрыі, у якой, паводле тагачасных ацэнак, было на ўліку больш за 180 000 яўрэяў, каля 165 000 з якіх жылі ў Вене. Аўтар канстатуе: на той час у Аўстрыі каля 200 000 былі класіфікаваны нацыстамі як яўрэі у адпаведнасці з расавымі законамі яны былі бяспраўнымі і часта пазбаўленыя дамоў, асабліва з восені 1939 г.; ім даводзілася жыць у значна больш сціснутых умовах, у так званым калектыўным жыллі (ням. *Sammelwohnungen*); ім часта даводзілася дзяліць некалькі квадратных метраў жылой плошчы з іншымі сям'ямі (S. 461–462).

З лета 1941 г. пераслед узмацніўся яшчэ больш і пачаліся дэпартацыі гэтага насельніцтва. Па месцы жыхарства людзям казалі, што пры перасяленні ў новыя месцы яны будуць расселены адпаведна інструкцый

для паездкі, у тым ліку інструкцыі для іх багажу. На справе, у месцах дэпартацыі, іх звычайна адразу ж забівалі. Зімой 1941/42 – вясной 1942 гг. былі створаны цэнтры знішчэння людзей у такіх месцах, як Кульмгоф, Белжэц, Сабібор і Трэблінка (усё на тэрыторыі сучаснай Польшчы). Адзіная мэта – сістэматычнае забойства. У пералік месцаў забойстваў пазней трапілі лагеры у Аўшвіц-Біркенаў і Майданеку: тут адбываліся сістэматычныя масавыя забойствы, мільёны людзей згубілі жыццё ў газавых камерах ці ў ходзе масавых расстрэлаў.

Паводле дакументаў, Малы Трасцянец пад Мінскам неабходна таксама класіфікаваць як месца знішчэння, дзе каля 100 тысяч чалавек былі забітыя там у выніку масавых расстрэлаў у перыяд з мая 1942 па ліпень 1944 гг.¹, прычым з іх каля 10 тысяч з Вены. Гэта азначае, што ад чыгуначнай станцыі Аспанг у Вене людзей дастаўлялі цягнікамі ў Мінск ці Малы Трасцянец (каля 1300 км). Паездка на цягніку працягвалася некалькі дзён (мал. 2), пасля прыбыцця дэпартавання адразу ж расстрэльваліся ў лясным масіве Благаўшчына ці ў шашкоўскім лесе², або ахвяры былі забітыя ў мабільных газавых аўтафургонах. Побач быў лагер, дзе знаходзіліся некаторыя зняволеныя, якія вымушаны былі працаваць у гаспадарцы ці ў розных майстэрнях.

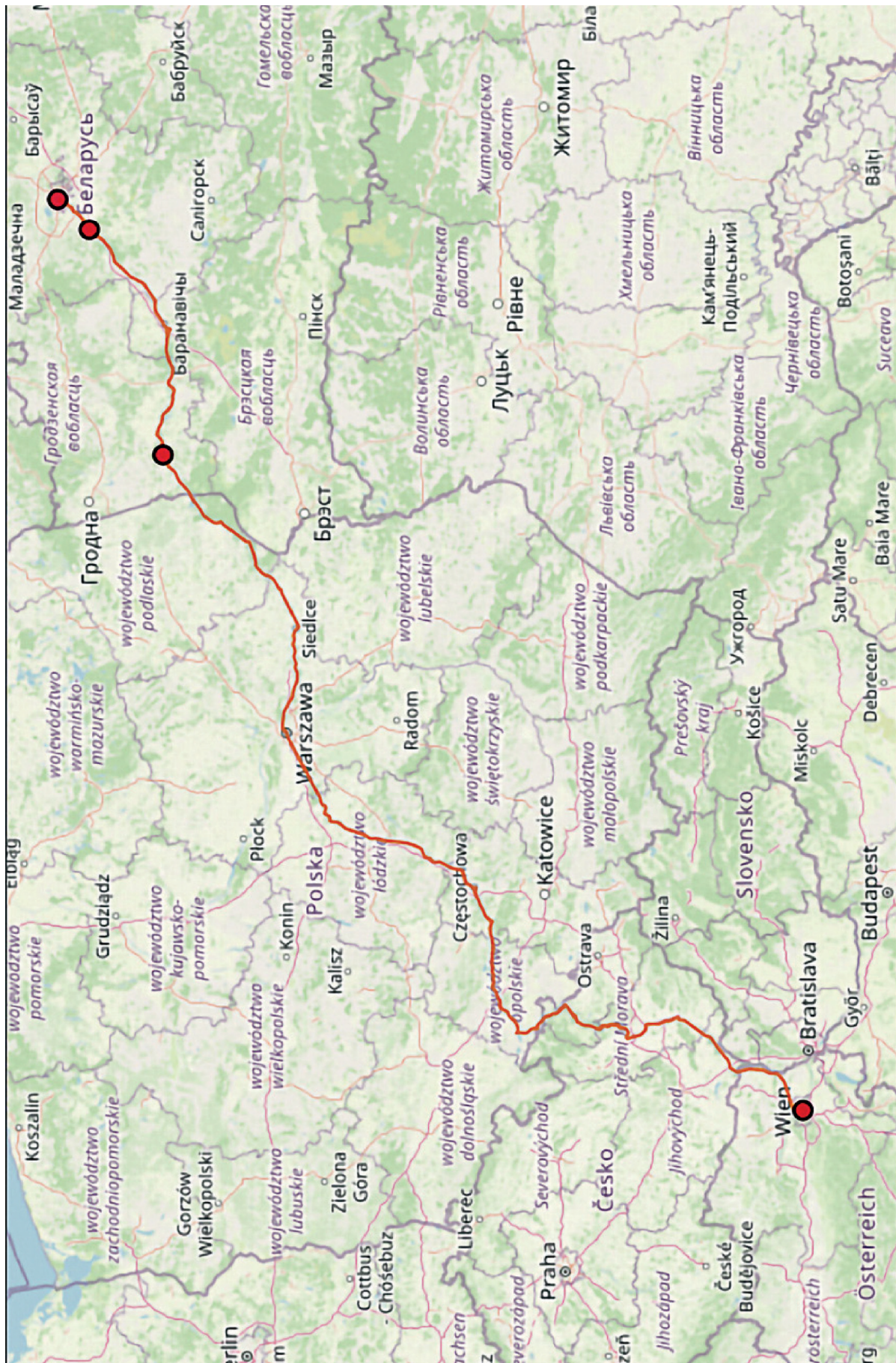
Малы Трасцянец апынуўся ў цэнтры міжнароднай культуры памяці значна пазней за іншыя месцы, асабліва ў параўнанні з еўрапейскімі краінамі. На цяперашні дзень у Аўстрыі зыходзяць з таго, што вялікая колькасць ахвяр з Аўстрыі ў цэлым і Вены ў прыватнасці была зафіксавана якраз у месцы знішчэння пад назвай Малы Трасцянец. У артыкуле даследчык заўважае, што гэта стала магчыма дзякуючы дзейнасці аўстрыйскай грамадзянскай супольнасці, якая стварыла спецыяльную арганізацыю³: з моманту стварэння яе ўзначальвае В. Бартон, сям'я якой пацярпела ў Малым Трасцянце ў 1942 г. (S. 462).

У артыкуле адзначаецца, што сённяшняе мемарыяльнае месца ўключае ў сябе некалькі месцаў памяці: лес памяці ў Благаўшчыне, дзе імёны забітых

¹ Нагадаем беларускаму чытачу, што з канца кастрычніка да сярэдзіны снежня 1943 г. на месцы масавых расстрэлаў ва ўрочышчы Благаўшчына працавала спецыяльная каманда па ліквідацыі слядоў нацысцкіх злачынстваў, што спыніла масавыя расстрэлы ў гэтым месцы. Больш таго, у канцы кастрычніка было канчаткова ліквідавана Мінскае гета разам з яго апошнімі вязнямі. Гібель венскіх яўрэяў, якія яшчэ знаходзіліся ў працоўным лагеры каля вёскі Малы Трасцянец, мела месца, але не ў масавых, а адзіночных выпадках. – Гл. падрабязней: *Новікаў С. Я.* Ліквідацыя слядоў масавых нацысцкіх злачынстваў у Беларусі ў 1943–1944 гг.: да пытання аб дзейнасці зондэркаманды 1005-Цэнтр / *С. Я. Новікаў* // *Беларускі гістарычны часопіс*. – 2019. – № 5. – С. 3–13.

² Як бачна з дакументаў і грунтоўных распрацовак – не. Гл. падрабязней: *Morde in Schaschkowka und in der Scheune // Vernichtungsort Malyj Trostenez. – Dortmund : IBB, 2016. – S. 143–147.*

³ IM-MER. – URL: <http://www.waltraud-barton.at/immer/index.html> (дата звароту: 15.02.2025).

Мал. 2. Мапа чыгуначнага маршруту з Вены ў Мала Трасцянец.

венскіх яўрэяў змешчаны на ствалах дрэў; Брама Памяці, адкрытая ля вёскі Малы Трасцянец у 2015 годзе; так званы Масіў Імёнаў¹ (мал. 3), а таксама некалькі інфармацыйных дошак з агульнай інфармацыяй. Аўтар падкрэслівае, што важную ролю ў пашырэнні ведаў пра гэта месца знішчэння і месца еўрапейскай памяці адыграла перасоўная выстава, створаная сумеснымі намаганнямі беларускіх, нямецкіх і чэшскіх гісторыкаў, музейных работнікаў і супрацоўнікаў Дортмундскага адукацыйнага цэнтра².

У трэцім раздзеле “Інструкцыі цэнтральнага аддзела па яўрэйскай эміграцыі адносна дэпартацыі” (S. 461–462) аўтар сабрала дакументальныя звесткі аб дэпартацыі яўрэяў з Вены. З 1941 г. пачынаецца планавае адсяленне, апісаны працэдуры матэрыяльна-тэхнічнага забеспячэння і першапачатковыя інструкцыі адносна багажу, які трэба браць з сабой: «Трэба звярнуць асаблівую ўвагу на тое, каб кожны эмігрант узяў 2 добрыя коўдры і другую пару абутку». Акрамя таго, трэба было скласці спіс маёмасці, ведаючы, што паводле ўказанняў гэтыя рэчы лічыліся ахвяраваннямі, прыбытак ад продажу павінны былі выкарыстаць «на пакрыццё выдаткаў на перасяленне і эміграцыю» (S. 463).

Яўрэйская абшчына і Цэнтральны апарат для яўрэйскай эміграцыі пасля распаўсюдзілі інфармацыю з рознымі падрабязнасцямі аб працэсе «перасялення». Так, ва ўлётцы Габрэйскай абшчыны Вены гаварылася, што ў першую чаргу для кожнага чалавека патрэбны сталовыя прыборы, так званая менавая чаша, любыя збаны для вады. Акрамя таго: “У якасці тавараў для вывазу дазволена наступнае: 2 валізкі або 2 звязкі агульнай вагою да 50 кг, пры гэтым павінна быць гарантавана, што 2 коўдры і другая пара абутку будуць даступныя для кожнага. Пры выбары прадметаў, якія трэба ўзяць з сабой, пераважаюць неабходныя прадметы штодзённага ўжытку. Марнага груза павінны былі пазбягаць. Імёны людзей павінны быць напісаны на чамаданах. Указваюцца наступныя пункты: 2 цёплыя касцюмы або сукенкі, 1 зімовае паліто, 1 плашч, 2 пары ботаў, 2 камплекты цёплай бялізны, шаль, вушанкі, шапка, пальчаткі, магчыма, рукавіцы, насоўкі, ручнікі, анучы для ног, спецадзенне, 1 спіртаварка або парафінаварка, міска і кубак, сталовыя прыборы, кішэнны нож і нажніцы, посуд для мыцця і галення, факел і

¹ Гл. падбязней: Новікаў, С. [Рэцэнзія] / С. Новікаў. Аўстрыйская канцэпцыя ўшанавання памяці ў мемарыяльным комплексе “Трасцянец” // Вестник МГЛУ. – Сер. 3. – 2021. – № 20. – С. 181–188. – Рэц. на кнігу: DAS MASSIV DER NAMEN. Ein Denkmal für die Österreichischen Opfer der Shoa in Malyi Trostinec / Hrsg. von Pia Schölnberger. – Wien: Czenin Verlag, 2019. – 168 S.

² Gedenken, Engagement und Ausstellung. – URL: <https://ibb-d.de/erinnern/gedenkstaetteattention.Trostenez/der-weg-zu-einer-europaeischen-gedenkstaette-trostenez> (дата звароту: 15.02.2025); Vernichtungsort Malyi Trostinec. Geschichte-und-erinnerung. – URL: https://www.erinnern.at/themen/e_bibliothek/ausstellungen/ausstellungvernichtungsort-malyj-trostenez-geschichte-und-erinnerung (дата звароту: 07.02.2023).

Мал. 3. Мемарыял у Малым Трасцяны, так званы Масіў імёнаў.

запасная батарэя, свечкі і запальнічка, швейны набор, аленевы лой, рукзак, сталоўка (тэрмас), па магчымасці праезд і паёк (харчовыя прадукты, якія не псуюцца)”. Прадпісанні завяршаюцца сказам, што «хатніх жывёл» нельга было ўзяць з сабой.

Аднак гэтыя дакументы таксама яскрава паказваюць, як людзей падманулі, яшчэ абрабавалі падчас дэпартацыі. Канфіскацыя маёмасці з дамоў, якія былі пакінутыя, і крадзеж аstatніх рэчаў пасля забойства ахвяр праводзіліся рэгулярна рознымі нямецкімі службамі (S. 464).

У чацвёртым раздзеле “Археалагічныя зборы і дыяпазон знаходак” (S. 464) аналізуюцца некаторыя знаходкі, знойдзеныя падчас будаўніцтва масіва імёнаў у Малым Трасценцы. Асноўная маса людзей па прыбыцці была пазбаўлена сваіх уласных рэчаў; але яны ўсё яшчэ маглі мець уласны посуд, зубную шчотку ці нават расчоскі. Адсутнасць неабходных рэчаў прымушала арыштантаў вырабляць або рамантаваць некаторыя з іх самім. Гэта неабходна ўлічваць у далейшай інтэрпрэтацыі знаходак у дачыненні да Малога Трасцянца як прыкладу месца знішчэння. Як мяркуе даследчык,

у прынцыпе можна сцвярджаць, што дыяпазон захаваных знаходак будзе ўключаць толькі частку рэчаў, якія дэпартаваныя прывезлі з сабой, без уліку тых рэчаў, што былі адабраны ў іх, калі яны прыбылі на месца дастаўкі і вымушаны былі арганізавана здаваць рэчы перад акцыямі расстрэлаў. Працоўныя каманды ў такіх месцах сарціравалі рэчы забітых людзей і захоўвалі іх. У даследаванні аўтар звяртае ўвагу на археалагічную методыку працы з рэчавымі прадметамі: трэба ўлічваць, што арганічныя матэрыялы захоўваюцца ў глебе толькі пры пэўных абставінах.

У пятым раздзеле “Прадметы апошняга падарожжа” (S. 464) размова ідзе пра тыя археалагічныя аб’екты, што былі выяўлены пры будаўніцтве Масіва Імёнаў у Малым Трасцянец¹. Нямецкі археолаг звяртае ўвагу на той факт, што ў ходзе работ не праводзіліся прафесійна арганізаваныя раскопкі, а было толькі назіранне прадстаўнікоў Інстытута гісторыі НАН Беларусі, якія здолелі выявіць некаторыя з іх і ў лепшым выпадку сфатаграфавалі. Пры гэтым у працы адзначаецца, што ў замежных калег адсутнічае дакладная інфармацыя аб агульнай колькасці знаходак². Нельга лічыць, што археалагічныя аб’екты, якія захаваліся ў зямлі, уяўляюць сабой цэласную зборку. Месцы апісаны як магільны. У працы зроблены вывад: знойдзеныя гільзы да пісталета і вінтоўкі, што цалкам верагодна, сведчаць аб правядзенні тут забойстваў.

У працы зроблена спроба падзяліць вынятыя аб’екты на розныя катэгорыі. З аднаго боку, гэта асабістыя рэчы, якія прысутнічаюць разам з рэчамі для штодзённага карыстання. Асабістыя прадметы ўключаюць акуляры, некаторыя з якіх былі нават знойдзены з суправаджальным чахлом. Аб’екты асабістага карыстання гігіены ўключаюць невялікія

¹ На наш погляд, пры ўказанні Масіву Імёнаў – помніка аўстрыйскім яўрэям, пастаўленага на месцы знаходжання былога працоўнага лагера каля вёскі Малы Трасцянец, аўтару неабходна згадаць аўстрыйскім чытачам канкрэтнае месцазнаходжанне гэтага важнага аб’екта культуры памяці. Атрымліваецца парадаксальная сітуацыя, калі помнік аўстрыйскім ахвярам пастаўлены на месцы функцыянавання працоўнага лагера каля вёскі Малы Трасцянец, тады як расстрэлы дэпартаваных з Вены яўрэяў адбываліся на месцы масавага знішчэння ва ўрочышчы Благаўшчына. Як можна вытлумачыць, такое рашэнне ў кантэксце еўрапейскай культуры памяці, ведаючы дакладнае месца знішчэння, афіцыйна мемарыялізаванае ў Благаўшчыне летам 2018 г. Напрыклад, з якімі пачуццямі стаяла перад гэтым помнікам унучка Тэрэзіі Броды, забітай не на месцы пастаўленага трохмятровага фібрабетоннага помніка – Масіву Імёнаў, а зусім у іншым месцы – урочышчы Благаўшчына? Пытанне, на якое ўнучка не знайшла чалавечага адказу ў час мерапрыемстваў у ходзе яго адкрыцця на тэрыторыі мемарыяльнага комплексу “Трасцянец” 28 сакавіка 2019 г.

² У артыкуле аўтар звяртаецца ў першую чаргу да вядомых звестак, якімі валодае Гістарычная майстэрня імя Леаніда Левіна ў Мінску, у той час як поўны збор матэрыяльных аб’ектаў знаходзіцца ў фондах Цэнтра археалогіі Сярэдніх вякоў і Новага часу Інстытута гісторыі НАН Беларусі, дзе штогод робяцца аналітычныя справаздачы аб выніках археалагічных пошукаў супрацоўнікаў гэтай навуковай установы. Гл. падрабязна публікацыі В. І. Кошмана на старонцы 2.

шкляныя бутэлечкі для духоў, слоікі для крэму (мал. 4) і бутэлечкі для скураных алеяў, а таксама расчоскі (мал. 6), што адносіцца да сферы асабістай гігіены. У капсулах знаходзіўся анальгетык неакрацін (мал. 5) і іншыя лекі. У пераліку знаходак выяўлены ключ і некалькі манет, у тым ліку аўстрыйскія грошы 1920-х – пачатку 1930-х гадоў і польскія грошы. Што тычыцца адзення і абутку, то знойдзены некаторыя яго рэшткі. Кішэнныя нажы, нажніцы і напарстак былі карыснымі прадметамі штодзённага ўжытку. Кубкі розных памераў (мал. 6) і гаршкі, герметычная бутэля для вады, тэрмас і алюмініевыя бутэлькі, таксама сталовыя прыборы, перш за ўсё лыжкі і нажы, былі неабходнымі для падрыхтоўкі і спажывання ежы. Прааналізаваныя аб'екты паказваюць выбар рэчаў, якія людзі бралі з сабой у (апошні) шлях. Гэтыя прадметы адлюстроўваюць інструкцыі па багажу, які трэба спакаваць. Посуд, як кубкі, бутэлькі з вадой і сталовыя прыборы, пералічаны ў інструкцыях. Што тычыцца «іншых неабходных рэчаў», якія бралі людзі, гэта быў хутчэй індывідуальны выбар. У пераліку такіх рэчаў расчоскі, флаконы для духоў, ёмкасці з крэмам і медыцынскія вырабы. Людзі надавалі вялікае значэнне штодзённай гігіене. Відавочна, яны былі вымушаны клапаціцца пра ўласнае здароўе. Такія прадметы паўсядзённага жыцця, як акуляры, кішэнныя нажы, грошы і ключы, людзі стала насілі з сабой, таму іх можна сустрэць у пераліку рэчаў, дэпартаваных у Малы Трасцянец.

Мал. 4. Ёмкасць ад крэму для скуры Nivea з надпісам: «NIVEA-CRÈME N°362 P.BEIERSDORF & CO.GES.M.B.H. WIEN»

Мал. 5. Флакон для «Неакратына» з аптэкі «Петрус» у 3-м раёне Вены з надпісам: «Неакратын III, доктар А. Куртыяк».

Мал. 6. Кубкі і грэбень, вырабленыя ў Аўстрыі.

Значную ролю адыгралі археалагічныя аб'екты, якія былі выраблены ў Вене і мелі адрасную прывязку да яе гісторыі¹. Так, адзін з эмаліраваных кубкаў, выраблены ў Аўстрыі, можна аднесці да фабрыкі металаканструкцый Флейшмана (г. Мёдлінг каля Вены). Такія прадметы гігіены, як расчоска з надпісам «Зроблена ў Аўстрыі» была выраблена сярод іншай прадукцыі вядомай фірмай Nivea Beiersdorf GmbH у Вене (мал. 4) і інш. Шкляная бутэлечка для лекаў паходзіла з венскай хімічнай фабрыкі Stern & Stern. Упакоўка, у якой быў змешчаны анальгетык неакрацін, прадаваўся ў аптэцы «Петрус» у Вене ў 3-м раёне (гэта прадпрыемства працуе і сёння) і іншыя аб'екты (S. 465).

У шостым раздзеле “Інтэрпрэтацыя і светапогляд” (S. 466) даследчык прапануе навуковыя высновы адносна новай калекцыі аб'ектаў археалагічнай гісторыі з Малога Трасцянца. Адна з іх датычыцца вывятлення прасторы для маневру для людзей, якія ў адпаведнасці з інструкцыямі па дэпартацыі былі прымушаны браць з сабой некалькі неабходных рэчаў, пакідаючы пры гэтым вялікую частку ў сваіх дамах, але гэта было вельмі абмежавана. Якраз гэту тэзу пацвярджае нямецкі археолаг на прыкладзе прадметаў, знойдзеных у Малым Трасцянце. Знаходжанне сярод аб'ектаў вялікай колькасці сродкаў асабістай гігіены і аховы здароўя даюць падставы для высновы: такі пералік паказвае адрозненні сабраных рэчаў для дэпартаваных і тых, каго адпраўлялі ў месцы для прымусовай працы, дзе людзі маглі спадзявацца жыць на больш працяглы перыяд часу ў параўнанні з тымі, каго накіроўвалі ў цэнтры знішчэння. Як адзначае К. Тэун, гэты шырокі спектр асабістых прадметаў – акуляры, гадзіннікі, каштоўныя аксэсуары адзення, пісьмовыя прыналежнасці і інш. – не прадстаўлены з спецыяльных месцаў знішчэння. Гэтая дыферэнцыяцыя патрабуе новых падыходаў і больш шырокай інтэрпрэтацыі. Аўтар прыходзіць да высновы, што прадстаўлены першыя вынікі класіфікацыі аб'ектаў на месцах нацысцкага тэрору павінны быць актывізаваны ў будучым у дачыненні да месца знішчэння Малы Трасценец. Такім чынам, мы можам атрымаць канкрэтнае ўяўленне пра людзей, якія былі спачатку дэпартаваны, а потым забіты на розных месцах нацысцкага тэрору, у тым ліку ў Беларусі.

Падсумоўваючы вынікі праведзенага аналізу артыкула нямецкага археолага К. Тэун, важна заўважыць, што аўтар значна ўзмацніла інфармацыйнасць матэрыялу на аснове публікацыі шасці фотаздымкаў, усе ў каляровым выкананні, якія дазваляюць чытачу ўбачыць маршрут дэпартацыі

---

¹ Аўтар адзначае, што ў сувязі з вялікай колькасцю ахвяр з Аўстрыі ўрад Беларусі перадаў Аўстрыйскай Рэспубліцы 17 аб'ектаў, якія маюць прамую сувязь з Аўстрыяй. У цяперашні час яны размяшчаюцца ў Доме гісторыі Аўстрыі; яны былі зроблены даступнымі для выставы.

з Вены (мал. 2) на тэрыторыю лагера смерці Малы Трасцянец (мал. 1), помнік Масіў Імёнаў (мал. 3), а таксама некаторыя матэрыяльныя аб'екты, выяўленыя на месцы масавага знішчэння.

У заключэнне неабходна адзначыць, што сабраная ў Малым Трасцянцы шматлікая калекцыя асабовых і бытавых рэчаў ахвяр з Вены з'яўляецца важнай дакументальнай крыніцай для пашырэння інфармацыйнай прасторы пры даследаванні гісторыі як лагера смерці Трасцянец, так і іншых месцаў нацысцкага генацыду на акупаванай тэрыторыі Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны. Адным з важнейшых вывадаў праведзенага аналізу на гэты момант можа лічыць тое, што выяўлены комплекс дакументальных крыніц ставіць на парадак дня беларускай гістарычнай навукі, у першую чаргу гістарычнай археалогіі, задачу правядзення спецыяльнага даследавання па дадзенай тэме з улікам дасягненняў новага навуковага напрамку.

Поступила в редакцию 16.05.2025